

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM:

- Eibl-Eibesfeldt, Irenaus Ethology The Biology of Behavior
Holt, Rinehart and Winston 1970
- Bateson P.P. The Characteristics and Context of Imprinting
Biol. Rev. 41:177-220
- Bateson G., Mead M. Balinese Character: A Photographic Analysis
Special Publ. N.Y.Acad.Sci. 2. 1942
- Bandura A., Walters R.H. Social Learning and Personality Development
Holt, Rinehart and Winston 1963
- Bowlby J. Attachment and Loss Vol.1.
The Int. Psycho-Analytical Library No.79.
Basic New York
- Ekman P., Friesen W. Emotions in the Human Face
Pergamon New York 1972
- Harris M. The Rise of Anthropological Theory
T.Y. Crowell 1968
- Lorenz K. The Evolution of Behaviour
Sci. Am. 199(6):67-78 1958
- Eibl-Eibesfeldt I., Schiefenhövel W. Kommunikation bei den Eipo
Eine humanethologische Bestandsaufnahme
Dietrich Reimer Verlag Berlin
- Schiefenhövel W. Mimik und Emotion; Verhaltensbiologische Aspekt
in: Schubert V. Der Mensch und seine Gefühle
Eos Verlag 1985
- Tinbergen N. The Study of Instinct
Oxford Univ. Press 1951

ORVOSI Emberkép ANTROPOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ

SOTE Magatartástudományi Intézet

1993. 1.

Prof. dr. Molnár Péter

Beköszöntő

A valamennyiünkben élő, döntéseinket alapvetően befolyásoló, mindennapjainkban - így majdani orvosi gyakorlatuk során is - alkalmazható, [a Polányi Mihály által „tacit knowledge” - nak, háttértudásnak nevezett ismeretrendszer részeként megjelenő] emberkép kialakulása-kialakítása több összetevőjű, faktorú. A Magatartástudományi Intézet szervezésével és működésének indulásával kapcsolatban az orvosegyetemi Curriculumban is képviselőt kapott diszciplínasor (a magatartástudományok, behavioural sciences) az emberkép-alakítás filozófiai, etikai, szociológiai, pszichológiai és kommunikációelméleti aspektusai mellett, a csoportunk által oktatott és gondozott

orvosi antropológiai

tudásanyag és képzésgrendszer ismertetését is tartalmazza.

A kezükben tartott, felkészülésüket elősegíteni hivatott, Emberkép című, [tán kissé pompázatosra sikerült elnevezésű] „orvosi antropológiai értesítő”, egy sorozat első füzeté. Ez is, és a rákövetkezők is a majdani, remélhetőleg már a következő évfolyam hallgatói számára hozzáférhető jegyzet készítése munkafázisának termékei. Indul a tárgy lévén, mi oktatók legalább annyit tanulunk összeállításuk, írásuk során (az egységes szempontok kialakítása izgalmas, és természetesen konfliktusoktól sem mentes folyamatában), mint Önök, akik vizsgára való felkészülésükkor forgatják. Elsődleges célunk most az elhangzott előadások vezérfonalának dokumentálása, amely nem csupán az előbb említett jegyzet megírásában, hanem az ugyancsak tervezett és részleteiben már az éppen most folyó gyakorlatok során Önök által is felhasznált irodalmak jól áttekinthető szöveggyűjteménnyé való szerkesztésében is segít.

Meg kívánom említeni, hogy az 1992/93-as tanév során a Hársfa utcai kollégium diákvezetői, személy szerint Novák Márta és Ágoston Péter, igen megtisztelő felkérésére extrakollégiumként tartott, két féléves, „A hiányzó emberkép nyomában” című esti előadásorozatom tematikájának kidolgozása és különösen az annak nagyon aktív résztvevői nyújtotta számos visszajelzés meghatározó segítséget jelentett mostani curriculumunk összeállítása során.

Az orvosi antropológia rövid történeti áttekintését a Lázár Imre adjunktus kollégám által frott 3. Emberkép füzetben olvashatják, így most csak azon pedagógiai attitűdöm jelzését tartom szükségesnek, hogy a Magatartástudományok diszciplínáinak központi tárgyának az orvosi pszichológiát tartom, mégpedig azért, mert annak a központi kérdése az orvos-beteg kapcsolat jelenségvilágának többszempontú, interdiszciplináris elemzése. Ebből, az általam vallott pedagógiai alapállásból nézve a magatartástudományok egyéb diszciplínái, így az orvosi antropológia is az orvosi pszichológia segédtudománya. E státusz természetesen nem csökkenti, ellenkezőleg, növeli fontosságukat a graduális és posztgraduális orvosképzésben.

A HUMÁN ETOLÓGIA HORIZONTJA

A korábban, Fláris utcai extrakollégiumunk címével kapcsolatban, említett „hiányzó emberkép” kimunkálása, megértése és elfogadtatása szempontjából alapvető fontosságú üzenettel bír a magát az emberi magatartás biológiájaként definiáló humán etológia.

A diszciplína az etológia (vagyis az állati magatartás biológiája) Konrad Lorenz nevével - és 1973-as orvosi Nobel díjával - fémjelzett modern korszakában kialakított ismeretrendszer. Az orvosi diplomával rendelkező (sőt sikeres orvosdinasztiából származó: a Bécs melletti Altenbergben, volt lakóházában létrehozott Etológiai Kutatóközpont az édesapjáról elnevezett utcában van...) Konrad Lorenz a hatvanas évek elején látta elérkezettnek az időt arra, hogy megvizsgálja: lehetséges-e egyáltalán az emberi magatartás biológiáját elemző tudományt létrehozni? Más szavakkal, van-e létjogosultsága humán etológiai kutatásoknak? A fizikai antropológia, természetesen számos, biológiai mutatót ismert és elemez. Az összehasonlító néprajz, illetve a kulturális antropológia ugyancsak bőséges releváns ismeretanyagot közöl. Észre kell vennünk azonban, hogy utóbbiak az egyes kultúrák-közösségek közötti különbségek, egyedi jellemzők elemzésére teszik a hangsúlyt. A humán etológiai szemlélet pedig éppen a magatartási invariánciákat kereste (és hadd vetítsük előre: találta meg) kutatásai tervezésekor illetve végzése során. Konrad Lorenz egyik legkreatívabb tanítványa Ireneus Eibl-Eibesfeldt kapta és vállalta a feladatot a 60-as évek elején: dolgozza ki a leendő diszciplína alapállását. A terv a következő volt: a különböző földrészekeken akkor még létező (mára, sajnálatos módon, nagyrészt amerikai turistaattrakcióvá vált...) izolált, késő kőkorszaki szinten élő kis közösségek közül többre el kellett menniük és ott a Bronislaw Malinowski által minden antropológiai kutatás szükséges (természetesen önmagában nem elégséges) feltételeként előírt résztvevő megfigyelő státuszban kellett végezniük megfigyeléseiket. Ez azt jelenti, hogy az érintett kutatóknak - a humán etológusok sokszor nyelvészt is visznek magukkal - legalább egy, de lehetőség szerint több éven keresztül az adott közösségben kell élniük, hogy szokásaikat, rítusait, hiedelemrendszerüket és kozmológiájukat, tehát világképeiket a maga komplexitásában megérthessék. Ottlétük során a mindennapok kommunikációs és egyéb magatartási aktusait megfigyelik, kontextusukkal együtt rögzítik, majd a különböző kultúrákban hasonló elvek szerint készült film, majd képmagnó felvételeket finom szemcsésen elemzik. A „mintavételek” olyan egymástól, és az úgynevezett „Nyugati kultúráktól” per definicionem izolált helyszíneken történtek, mint Ausztrália őslakóinak kis közösségei, Pápua Új Guinea hegyvidéki, magasföldi Fore és egyéb törzsei, Nyugat afrikai Ku Bushman és Turkana közösségek, Yanomamö indiánok az Amazonas völgyében, eszkimo közösségek és így tovább. A valóban kultúrközi vizsgálatok felvételeit elemezve Ireneus Eibl-Eibesfeldtnek (aki ma a Max Planck Intézet andechsi Humán-etológia Kutatóközpontja igazgató professzora) és munkatársainak, főleg (az ugyancsak orvosi alapképzettségű és az orvosi antropológia, különösen a szülés antropológiája területén is jelentős felismeréseket közlő) Wulf Schiefelhövel professzornak számos magatartási invariánca szemébe ötlött.

HUMÁN INVARIÁNCIÁK

Invariánciáknak a minden vizsgált kultúrában megfigyelt, és ezért - azok egymástól izolált volta ismeretében - eredetében filogenetikus szelekciós mechanizmusok mediálta, biológiai megalapozottságú magatartási mintákat nevezzük.

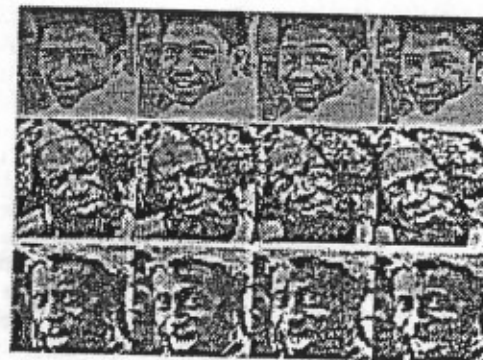
Ha két ember találkozik egymással és örülnek egymásnak, az üdvözlés invariánsan megjelenő eleme szemöldökük igen gyors, villanásszerű felrándulása. „Meglátta, és megcsillant a szeme” mondja a magyar szólás. Mi is mondjuk, nem is tudva, hogy alapvető humán etológiai jelenséget frunk le ezzel, mégpedig igen szemléletesen.

Valamennyiüknek lehetett olyan élménye, hogy kisebb társaságba belépve azonnal érezték, hogy „valami nincs rendben” - csak nem tudták, honnan ez az érzés. A megszokott, várt - ám tudatosan fel nem ismert - szemöldökfelrántás elmaradását érzékelték „hibajelként”.

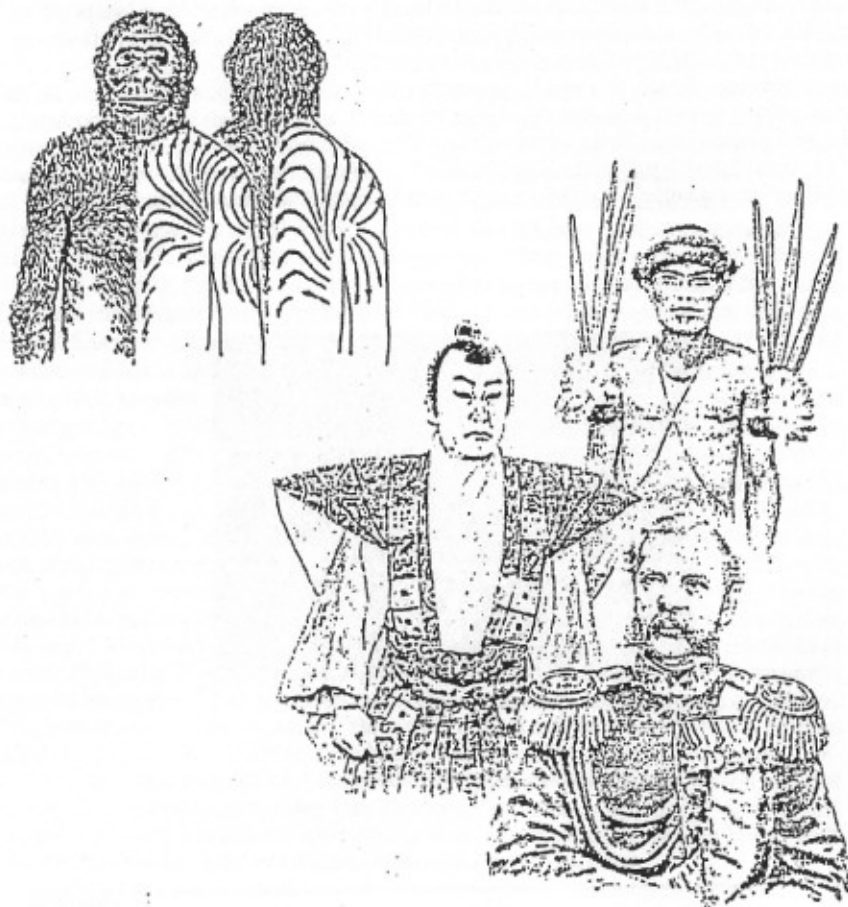
Az angol irodalomban „eyebrow flash” - ként ismert jelenség igen gyors, 80-120 msec alatt lezajlik. Így aztán senki meg se kísérelje a jelenség - terminus technikus - szal: mikromomentán mozdulat - találkozást emocionálisan minősítő voltának tudatában - alkalom adtán, némi Macchiavellianizmustól ösztökélve „szubsztituálni” ezt a mikro-momentán jelzést. A hatás garantáltan a kívánt ellentéte lesz: éppen a lassúsága miatt inkább kellemetlen hatást eredményez, tovább rontva a viszonyt.

Egyéb invariánciákat is találtak a kutatók, így a duzzogást (természeti népeknél felnőtt korban is), a maga jellegzetes, kulturánkban megsejtődött gyerekeknél gyakran előforduló formájában. A flörtölés, vagy kokettálás ugyancsak kultúrközi invariánca, az előadásban alkalmam volt ezt fényképes példákkal illusztrálni. A veleszületett, biológiai huzalozott (tehát invariáns) komponens és az adott kultúrára jellemző (tehát kultúrközi variáns), elem egymásra hatására két példa:

európai kultúrkörben felnőtt korban a duzzogás szociálisan nem elfogadott, de megjelenik, és elfogadott, mint ugyancsak példákkal láthattuk az előadásban, a waika indián törzsfőnök számára. Japánban pedig, ahol a köszönés - számunkra elképesztő bonyolultságú - rítus, a szemöldök felrántás nemes egyszerűsége elfogadhatatlan. Ha biokulturális adaptációtól beszélünk, mint az orvosi antropológia fő szempontjáról, ezek jellegzetesen instruktív példaként szerepelhetnek.

Biológiai huzalozottságok kulturális invarianciák képeiben való megjelenése érdekes példája Eibl-Eibesfeldt azon megfigyelése, hogy a legkülönbözőbb, általuk vizsgált, és történeti dokumentumok alapján elemezhető korábbi kultúrában a hatalom birtoklásának jelzése a váll megnagyobbításával történik. Ennek humán etológiai magyarázatára Paul Leyhausen, maga is első generációs Lorenz tanítvány, tett javaslatot. Elképzelése szerint, amit biológiai példákkal is igazol, az előembernek még tetemes, egész testet beborító szőrzete volt. Ennek következtében, ha dühbe jött, szimpatikus izgalomba került, a szőrzete a vállán megnagyobbodott, ezzel mintegy jelezve ellenfelének a „bedobott energia” mennyiségét. Következésképpen, az ellenfelének lehetősége volt harc nélkül átadni a nőstényt, vagy a másik fél területét. Leyhausen szerint ugyan szőrzetünk hiánya miatt már képtelenek vagyunk dühünk ilyenképpeni jelzésére, de érzékenységünk még megmaradt. Ezért tehát, hogy a legkülönbözőbb kultúrák vezetői vállmeagnagyobbítással, vállapokkal, díszekkel jelzik az adott társadalomban betöltött hatalmi helyzetüket.

A veleszületett, huzalozott komponensek legszebb példája a humán etológusok munkásságából az **alapemóciók** kérdéskörében végzett vizsgálataik tömege. Az alkalmazkodás során kialakult u.n. „Darwini algoritmusok” mint komplex idegrendszeri adaptációt-alkalmazkodást szolgáló, huzalozottságok igen jól tettenérhetők az alapemóciók vizsgálata kapcsán.

Hat alapemóciót különböztethetünk meg. Ezek az öröm, a harag, a szomorúság, a meglepetés, az undor és a félelem. Bármely kultúrában kiváltott és lefényképezett bármely alapemóció minden más kultúra számára felismerhető. Paul Ekman és munkatársai vizsgálatai egészítették ki a humán etológusok alapfelismerését. Ekmanék azt is felismerték, hogy minden egyes alapemóció jellegzetes vegetatív mintázattal kísért, sőt azt is leírták, hogy ha bármi módon, mondjuk „izmonkénti összerakással” valamely alapemóció kifejezési mintázatát létrehozuk egy arcon, annak az emóciónak vegetatív kísérőjelenségei automatikusan megjelennek, sőt újabb vizsgálataikban azt is igazolták, hogy a megfelelő érzelmi állapot is kiváltódik bennünk. Tehát : ami az arcunkon, az a zsigereinkben.

ÚTBAN AZ EMPÁTIA PSZICHOFIZIOLÓGIAI MEGÉRTÉSE FELÉ

A humán etológia (és közvetítésével az orvosi antropológia) így valóban alapvető adatokat szolgáltat az orvos-beteg kapcsolat jelenséglátlagának mechanizmus szintű megértésében, hiszen a közvetlen emberi kommunikáció [kommunikáció tanárak, Buda Béla dr találó terminus technikus-a] mintájaként létrejövő kommunikációs-interakciós folyamatok megértését segíti. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük az Uppsalai Egyetem Orvosi Pszichológia tanszéke vezető professzorának, Arne Öhmannek és munkatársának, Ulf Dimbergnek kísérleti eredményét.

A két svéd kutató memória vizsgálatnak álcázott helyzetben a musculus corrugator supercilii [a „mégiesen nézés izma”] és a musculus zygomaticus [az egyik nevető izom] elektromyográfiás vizsgálatával követte, hogy mi történik egy ember arcán, ha olyan személyek képét látja, akik valamely jellegzetes emocionális állapotban vannak, az alapemóciók valamelyikével jellemezhetők. Az derül ki, hogy nevető arc látványa szignifikáns mértékben növelte a m. zygomaticus aktivitását és egyidejűleg csökkentette a m. corrugator supercilii-ét, míg mérges, dühös emberi arc látványára (feltéve, hogy a mérges arc szembe nézett a kísérleti alannyal), a m. corrugator supercilii aktivitásának szignifikáns emelkedésével járt. Ha ezt a eredményt egybevetjük az Ekman laboratóriumából az ímént ismertetettel, szembevetünk, hogy az alapemóciók kulturális antropológiai és humán etológiai vizsgálata valamint ezek a labor eredmények az empátia pszichofiziológiai mechanizmus szintű megértése szempontjából fontos adatokként kezelendők. Felfedik ugyanis, hogy közvetlen emberi kommunikációink során (és ne feledjék, ilyen lesz minden orvos-beteg találkozásuk is), emocionális egymáshangolódás történik, mégpedig magatartási (arc kifejezés), vegetatív és érzelmi szinten egyaránt. Ez a körülmény adja hívatásuk szépségét és egyben nehézségét is : az empátiás kapcsolatok nagy számának megélése szakmai-emberi önmegvalósításuk fontos része lesz, de magában rejti az emocionális fáradás, sőt rossz esetben még a kiégés (a burnout szindróma kialakulása) veszélyét is.

EMÓCIONÁLIS KIFEJEZŐ MOZGÁSOK VAKON SZÜLETETTEKNÉL

Ireneus Eibl-Eibesfeldt és Wulf Schiefenhövel professzorok további fontos megfigyeléssel járultak emberképünk „huzalozott” aspektusai megértéséhez. A 60-as évek elején két gyógyszergyár azonos molekulát dobott piacra, minor tranquillánsként, nyugtatóként. Thalidomid illetve Contergan névvel írhatták fel orvosok, többek között sok, kisebb-nagyobb pszichés feszültséggel küszködő terhes anyának. Tragikusan későn ismerték fel a szer teratogén, magzati fejlődést károsító hatását. Így nagyon sok torz csecsemő született akkor az NSZK-ban, lefűzött végtagokkal. A szernek ezen kívül különleges affinitása volt a fejlődő embrió látó és -némileg kisebb mértékben - a halló-telepéhez, így sok Contergan baby (mert így nevezték el őket) vakon és részben süketen született. A vak gyerekek egy részét intézetben, egy Hannover melletti kastélyban nevelték. A humán etológusok filmfelvételeket készítettek ezekről a gyerekekről, amint jellegzetesen különböző emocionális állapotban voltak, majd részletesen elemezték arckifejezéseiket. Kiderült, hogy az egyes emóciók megjelenését minden esetben azzal kongruens arckifejezés kísérte. Figyelembe véve, hogy ezek a gyermekek soha nem láthattak emberi arcot, még kevésbé azon bármiféle emocionális expressziót, elkerülhetetlen a következtetés (mint ahogy az volt már a kultúrközi vizsgálatokban kapott invarianciák ismeretében is): emócióink automatikus expressziója, tükröződése arcunkon veleszületett, filogenetikailag huzalozott képességünk, mégpedig a korábban már említett „Darwini algoritmusok” tán legfontosabbikát példázva.

Természetesen ezen emóciók értelmezésének, „dekódolásának” képessége is az: ha nem így volna legfeljebb süketek párbeszédéről beszélhetnénk, s képtelenek volnánk empátiás egymásrahangolódásra közvetlen emberi kapcsolatainkban.

AZ AZ ÚJSZÜLÖTTKOR ETOLÓGIÁJA: "BARBÁR INVÁZIÓ HELYETT VELESZÜLETETTSZOCIALITÁS"

HUMÁN IMPRINTING : A MELTZOFF - MOORE EFFEKTUS

Emberképünk kialakítása szempontjából valószínűleg túlértékelhetetlen jelentőségű felfedezést tett 1977-ben a Seattle-i University of Washington két pszichológusa. Andrew Meltzoff és Keith Moore, a két érintett kutató osztotta Neal Miller, az élettani pszichológia legnagyobb élő alakja, kutatási credo-ját: „Be bold in what you try, be modest in what you claim”. Bátrak voltak tehát kérdésfeltevésükben. Megkérdőjelezték ugyanis azt a minden csecsemő és gyermekgyógyászati, no meg újszülött-ellátással kapcsolatos munka „tankönyvi adatát”, hogy születésünkkor végtelenül elesettek vagyunk, látásunk, hallásunk rudimentális.

Vagyis azt, hogy -a híres szociológus, Talcott Parsons szavaival- világrajöttünk barbár invázió. Meltzoff és Moore ugyanakkor felkészültek is voltak, valószínűleg ismerték Pasteur bon mot-ját: A szerencse csak a felkészült elméket segíti. Tudták, hogy ha valamire valóban képtelenek vagyunk újszülött korunkban, az az akkomodáció. Még több hónapos csecsemők is rendszeresen a telihold felé nyúlnak, nem tudván a távolságot megbecsülni. Tehát, szembe néztek azzal a ténnyel, hogy ha egy újszülött netán mégis látna, azt csak egy a szemétől mintegy 20-25cm-re levő felületen tehetné. Meltzoff és Moore ezért saját arcukat ebbe a távolságba tették és jellegzetes grimaszokat produkáltak: nyelvöltést, a-hangot, csücsörítést. Kiderült, hogy a csecsemők, akik nem voltak idősebbek két hetesnél nemcsak, hogy látják ezeket az arckifejezéseket, hanem utánozzák is azokat. John Kugiumutakis Kréta szigetén, Iraklionban egy magánklinika megismételte ezt a megfigyelést, 45 percesnél fiatalabb csecsemőkkel, ugyancsak pozitív eredménnyel. Sőt, hét hónapra született, egyébként egészséges koraszülöttekkel is hasonló eredményről számolhatott be. 1982-ben Tiffany Fields és munkatársai néhány óras átlagéletkorú újszülöttek csoportjával ellenőrizték alapemóciók utánzásának képességét. A Science című folyóiratban közölhették, hogy legalább három alapemóciót, mégpedig az örömet, a meglepetést és a szomorúságot, ezek a valóban újszülött csecsemők ugyancsak utánozzák.

AZ ANYAI SZERETET ETOLÓGIÁJA

Az anyák emberemlékezet óta mondják-állítják, hogy csecsemőik a kezdetek kezdetétől visszamosolyogtak rájuk. A szülések elnézően hagyták ezt rájuk, majd mikor már letagadhatatlannak érezték az újszülöttek emocionális kifejezőmozgásainak jelenlétét, igen kreatívan, -ámde maximálisan félrevezető tettként- bevezették a „szélmosoly” fogalmát.

Ha a Meltzoff-Moore effektust visszahelyezzük természetes környezetébe, akkor láthatjuk, hogy az emberkép nyomában tett, antropológiai szempontokat is figyelembe vevő kutatásunk fontos építőkövét találjuk itt. Az újszülött-anya kapcsolatban az anyai szeretet kialakításában, mint a biokulturális adaptációnak nevezett funkció példája lehet ez jelen. Ellentétben a köré épített „mítosszal”, az anyai szeretet nem adott, automatikusan kipattanó valami, hanem folyamat.

Kialakulásában meghatározó, instrumentális szerepet kap az interaktív, válaszoló, sőt már élete első óráiban az interakciót „provokáló” csecsemő, a maga filogenetikai szelekciós erők hatására kialakult, veleszületett szocialitásával. Az Erik Erikson féle, egész életutat átfogó bio-pszichoszociális fejlődésméлет első szakaszának „jó” megoldása, az ösbizalom kialakulása, amiben az anyával, mint az első „jelentős másikkal” kapcsolatos elvárások dolgozodnak ki, minden későbbi, felnőtt sőt időskori kötődés mintáját is adva. Sajnos, ez a megállapítás érvényes a negatív esetekre is. Ha az újszülött nem kapja meg a veleszületett kötődési tendenciájával elvárt figyelmet, szeretetet, pozitív emóciók fűtötte interakciókészséget gondozójától, a Bálint Mihály által „alaphibaként” leírt eset áll elő, kialakítva az alapvető bizalmatlanság attitűdjét.

A VELESZÜLETETT SZOCIALITÁS-SZOCIALIZÁLT INDIVIDUALITÁS ELV

Mintegy konklúzióként el kell fogadnunk azt a tényt, hogy a Talcott Parsons féle „barbár invázió” képletnek éppen az ellenkezője igaz: veleszületetten társas lények vagyunk. A mi személyiségfejlődésünk során történik, az tehát nem szociális lényre fejlődésünk, hisz születésünktől fogva azok vagyunk, hanem (Kosztolányival szólva) „egyedüli példánnyá” válásunk.